

Gabi Gleichmann (Norsko)

Narodil se v Budapešti (1954), vyrůstal ve Švédsku a nyní žije v norském Oslu. Po studiu filozofie a literatury se vydal na dráhu žurnalisty. Je literárním kritikem, spisovatelem i vydavatelem, byl předsedou švédského PEN klubu. Jeho zájem o filozofii a judaismus ho podnítil k sepsání fiktivní historie sefardských židů, kteří z Portugalska uprchli do Holandska a jejichž nejvýznačnějším zástupcem byl později exkomunikovaný filozof Benedikt Spinoza, doma zvaný Bento. Vypravěčem v knize s názvem *Elixír nesmrtelnosti* je Ari Spinoza, bezdětný potomek slavného filozofa, jenž na smrtelné posteli líčí příběh tajného rukopisu s návodem na nesmrtelnost, který si jeho rodina předávala z otce na syna už od 11. století.

úryvek z knihy *Aurelia* přeložila Petra Mikulášová

MŮJ PRÍBEH od Aurelie Mohr

ZOSTARLA som. Mám unavené údy, moje pľúca dýchajú len sťažka, srdce mi bije nepravidelne a moje oči, tie vidia len svet minulých čias. Zmenila som sa na kameň v lese spomienok.

Pred niekoľkými mesiacmi som sa dozvedela, že mám rakovinu. Odmietla som liečbu. Na to, čo ma zmára, neexistuje žiaden liek. Tma sa okolo mňa rýchlo zbíha.

Prichádzam odnikiaľ a po smrti sa nemám kam vrátiť. Je mi vzdialená predstava, že by som mala ležať v hrobe, ktorý nik nebude navštevovať. Preto som sa rozhodla pre kremáciu a požiadala som, aby môj popol rozsypali do vetra na Coney Island Beach v New Yorku, kam som vždy tak rada chodievala na výlety a dívať sa na vlny Atlantického oceánu, načúvať ich šumeniu. Neželám si však zmiznúť a nič po sebe nezanechať. Počas svojho dlhého skromného života som nikdy svojej osobe neprikladala taký veľký význam, aby som pociťovala nutkanie hovoriť komusi o sebe. Avšak existuje jeden chlapec, dnes je to už muž v stredom veku, ktorého mi osud nedoprial milovať. To jemu chcem zanechať svoje spomienky, aby získal predstavu o mojom živote, ktorý sa geograficky rozpína od Bratislavy až po New York a v čase zaberá osemdesiatštyri rokov, od decembra 1909 až po leto 1994, keď píšem tieto riadky. Niekoľko dní po tom, čo som sa narodila, mi dali meno Golda Liebermann, no ešte predtým, ako som dovŕšila dvadsaťdva rokov, zmenili mi ho na Aurelia Mohr.

Miesta, udalosti a osoby v tomto rozprávaní sú skutočné. Nič som si nevymyslela. Zakaždým, keď som sa nechala strhnúť a začala fabulovať, okamžite som pocítila potrebu zničiť to, čo som si vymyslela. Zaznamenávam len to, čo si pamätám, isto sa tu preto vyskytne veľa dier. A okrem toho nebývame v spomienkach takí, akými sme boli v skutočnosti.

Mojím cieľom bolo čo možno najvernejšie spísať svoj príbeh. Samozrejme, žiaden ľudský život nie je oprostený od trápenia, ale natíska sa mi otázka, či som predsa len nedostala trochu väčšiu dávku, než som si zaslúžila. Nehovorím to však preto, aby som si získala niečí súcit.

Jediné, v čo mi ostáva dúfať, keď mu zašlem tento rukopis, je, že si ho jedného dňa prečíta a získa obraz o okolnostiach, čo riadili moje konanie v živote, počas ktorého som nikdy nemala

pocit, že môžem zaujať vlastné stanovisko k čomukoľvek alebo robiť vlastné rozhodnutia. A tiež dúfam, že mi odpustí.

BRATISLAVA (1909 – 1918)

NEMÁM sklony zabúdať, no aj napriek tomu sú prvé roky života v mojom vedomí ako nejaká čierna diera. Spomienky z toho obdobia nemám takmer žiadne. Jediné, čo si matne vybavujem, je spomienka, ktorá sa nedá vyvolať silou vôle, no zakaždým sa mi v pamäti prebudí k životu pri jednej určitej vôni, pri vôni jablík.

V ten letný deň svietilo slnko dnu cez otvorené okno. Musela som mať tak tri roky a brnkala som si na klavíri. Moje krátke nohy visiace z klavírnej stoličky ešte nedosiahli na zem, len sa veselo hompáľali vo vzduchu. Zvuky, ktoré sa mi z klavíra podarilo vylúdiť, vyčarili mame na perách nadšený úsmev. Svojimi mäkkými prstami ma pohladila po líci. Celým domom rozvoniaval jablkový koláč, ktorý sa práve dopiekol, a mama mi kúsok z neho nachystala. Mala mäkký a teplý hlas, keď ma oslovila prezývku „Goldchen“, teda Zlatíčko, a dodala: „Papaj, dieťaťko moje.“

To je všetko.

Zvyšok prvých rokov môjho života sa kamsi vyparil. Neviem, čo som robievala, s kým som sa hrala, kto sa o mňa staral, keď mama ochorela, či som plakala, keď zomrela, ako som vnímala to, že sa otec znovu oženil s o dvadsať rokov mladšou ženou.

Bratislava bola jedno vskutku pekné staré mesto, v ktorom po sebe každá generácia zanechala stopy. Stavali sa tu nádherné domy a vyzdobovali ich šikovní odborníci. Našli sa, samozrejme, aj tmavé, neudržiavané domy, ktoré celé desaťročia nik nepretrel, špinavé úzke uličky s popraskanou dlažbou na chodníkoch a stareny zababušené v otrhaných vlnených háboch, ktoré držal pokope novinový papier. Celé dni trávili na námestí, žobrali alebo predávali zošúverenú repu.

V našej bohatej štvrti však nie. Ulice sme tam mali vzdušné a svetlé, lemovali ich stromy s bohatými listnatými korunami a portály podopierali sochy Atlasov, ktoré držali váhu celých budov na svojich širokých pleciach.

Z balkóna nášho bytu sme mali výhľad na takmer celé mesto, na spleť jeho uličiek, miesta pozdĺž brehov Dunaja a na zelené kopčeky v diaľke.

Keď som dovърšila šesť rokov, začala som navštevovať židovskú školu. Môj prvý školský deň predstavuje jednu z tých šťastnejších spomienok z detstva, ktoré som si so sebou niesla životom; navždy sa mi vryl do sietnic.

Uľavilo sa mi, že už nemusím byť neustále len doma s mojou macochou Mathildou. Nie preto, žeby som mala niečo proti nej; mala síce svoje muchy, bola prísna a bývala náladová, nezriedka trochu zádrapčivá, no to poväčšine k otcovi, s ktorým nebola obzvlášť šťastná. Ku mne sa správala zväčša milo, i keď sme spolu nepodnikali takmer žiadne príjemné veci. Len zriedkakedy sme chodievali von, lebo ju pri chôdzi bolela jej krivá noha. Preto som dni spravidla trávievala so svojím mackom Sašom a príšerne som túžila s niekým sa hrať.

V to ráno som išla plná očakávania spolu s otcom pod žiarivou septembrovou oblohou do školy. Kráčali sme pomaly a viackrát sme sa pristavili pri známym, aby sme prehodili pár slov. Ľudia, ktorých sme stretávali, prechádzajúc židovskými štvrtami, nás slušne zdravili. „Dobré ráno, rabbi Liebermann,“ znelo zo všetkých strán. Muži si nadvihovali klobúky, ženy sa usmievali, deti sa uklonili. Bola som na otca hrdá. Jeho veriaci si ho vysoko vážili a obdivovali ho za jeho hlbokú znalosť Talmudu.

Zato otec nikdy nebol srdečný a láskavý. Len málokedy ma objal alebo mi povedal slovo uznania. V princípe sa so mnou takmer nikdy nerozprával. Nemala som pocit, že v jeho živote zostalo veľa miesta pre mňa. Alebo vôbec miesto pre nejakú inú osobu. Niet pochyb, že najlepšie sa cítil, keď sa sústredil na štúdium Talmudu.

Toho rána však kráčal s jemným úsmevom na perách. Nič viac. Celou cestou mi nepovedal ani slovo, no ja som sa aj tak cítila taká hrdá a veselá, lebo ma po celý čas držal za ruku.

Keď sme sa priblížili ku škole, štekľilo ma v žalúdku. Ulicu zaplnili deti. Zvedavo som sa obzerala dookola. Veľmi som sa pri pohľade na toľko šťastných dievčat a chlapcov tešila. Bratislavské kostolné zvony v diaľke odbíjali deväť úderov, vtáky sa vzniesli zo striech domov a leteli preč. Vošli sme do budovy školy, ktorá bola plná pekne oblečených hlučných žiakov. Väčšina z nich bola odo mňa staršia.

Pôsobili sebaisto, zbiehali sa do hlúčikov a šťuchali do seba v neučesaných radoch na chodbe. Tesne pri mne sa dvaja chlapci začali biť. Silno som zovrela otcovu ruku.

Vo dverách do triedy nás s veľkým úsmevom na tvári vítala pani učiteľka Kaplánová.

Nikdy predtým som sa necítila tak výnimočne ako v tom okamihu, keď povedala, že ma chce posadiť do prvého radu, rovno pred katedru, pretože počula, že som veľmi milé dievča, a nik si nezaslúžil sedieť na tom najlepšom mieste, len ja.

Tanja Kučerová sa stala mojou spolusediacou a najlepšou kamarátkou. Bývali sme na tej istej ulici, len niekoľko brán od seba. Ľudia nás nezriedka považovali za dvojčatá. Boli sme rovnako vysoké, obidvom nám chýbali dva predné zuby a obe sme mali husté vlasy čierne ako uhoľ zapletené do vrkočov. Dokonca aj oblečenie sme mali rovnaké: tvídovú sukňu so zladenou károvanou vestičkou, ku ktorej sme vždy nosili bielu blúzku.

V triede som často tajne pozorovala Tanju a chcela byť ako ona.

Bola úžasne poriadna, kým ja som nebola schopná udržať si poriadok vo veciach v taške dlhšie ako päť minút. So všetkými vecami zaobchádzala rovnako opatrne a s citom, bolo jedno, či išlo o stoličku, školskú knihu alebo ceruzu. Veci brala do rúk s nekonečnou opatrnosťou a mäkkosťou, akoby boli to najcennejšie, čo má. Zato ja som bola nešikovná a všetko mi padalo.

Z celej triedy bola vo všetkom najlepšia Tanja. Napríklad v matematike. Ja som sa nebola schopná naučiť násobilku, a to ani napriek tomu, že mi Mathilda dokonca kúpila cukríky a ukladala ich do radov na stole, len aby ma naučila počítať.

Inak boli sladkosti u nás doma zakázané, pretože otec tvrdil, že ničia zuby.

Na Tanji som najviac obdivovala, ako hrala na hudobnej na husliach, ako narábala so slákom, aby tak zo svojho drobného nástroja vylúdila úžasné tóny. Sedela som, akoby mi

počarovali.

Ráno sme s Tanjou chodievali ruka v ruke do školy a popoludní zase domov. Počas prestávok sme stáli vždy tak trochu bokom od ostatných a hrali sme sa vo dvojici.

Mimo školy sme sa však nikdy nestretávali. Tanja nebola u nás doma vítaná a mne nedovolili ju navštíviť.

„Nepomôže, ani keď padneš na kolená a budeš prosíkať,“ povedal rázne otec a neoblomne na mňa upieral pohľad. „Budeš robiť, ako ti ja poviem. Poznám rodinu toho dievčaťa. Doma nedodržiavajú, čo je kóšer, a nikdy nenavštevujú synagógu. Nevnímam ako vhodné, aby si sa hrala s tým dievčaťom.“

Tým sa diskusia skončila. Nikdy viac som sa neodvážila znovu otvoriť túto tému.

Otec bol na mňa prísny. Keď som prevrhla pohár na obrus alebo mi počas stolovania spadla na zem lyžička, zahrmel mocným hlasom: „Správaj sa poriadne!“

Keď som oblizla nožik alebo mi kvapla šťava na sukňu, reval: „Ty si ale poriadne prasa! Pri stole sa vôbec nevieš správať! Teba so sebou nikam vziať nemôžem!“

A pokračoval: „Správaš sa ako nejaký divoch. Keby si bola na večeri u nejakej lepšej židovskej rodiny v Berlíne, okamžite by ťa poslali preč od stola.“

Živil v sebe veľký rešpekt voči hlavnému mestu Nemecka, kde vyštudoval za rabína, a podľa jeho názoru boli tamojšie bohaté židovské rodiny, predovšetkým rody bankárov a finančníkov Rothschildovcov a Warburgovcov, najlepšími príkladmi kultúrnosti na svete. Hoci sa nikdy s nikým z nich nestretol, hovorieval o nich tónom, v ktorom sa miešali hrdosť a obdiv.

Počas večere zvykol komentovať ľudí, ktorých počas dňa postretal. Vo svojich charakteristikách bol veľmi nemilosrdný a väčšinu z nich nazýval „primitívne stvorenia“. Jednoduchý bol podľa neho každý, kto nebol dostatočne slušný, nebol výrečný, neštudoval Talmud, nevedel po nemecky, nechodil dostatočne dobre oblečený. Len hŕstka ľudí sa vyhla jeho kritickému pohľadu.

Všetko, čo som spravila a podľa neho to bolo nevhodné, nazýval „primitívne spôsoby“: že som mu bez zaklopania vošla do pracovne, že som ho požiadala, aby mi prečítal rozprávku na dobrú noc, že som si vyzula topánky a doma chodila naboso, že som sa sťažovala, keď som bola unavená počas našich dlhých prechádzok, že som bola smädná alebo hladná, že som hovorila hlasno alebo priveľa kašľala.

Akoby ho všetko, čo som robila, otravovalo.

„Nesprávaj sa, akoby si pochádzala z Afriky. Žiadne primitívne spôsoby v mojom dome nebudú!“ reval na mňa so zachmúreným výrazom na tvári a zmrašteným obočím na vráskavom čele. Jeho prísny výraz neraz kričal hlasnejšie než samotné slová, čo malo na mňa zakaždým ten istý účinok: zmeravela som.

Nebudem preháňať, ak poviem, že som žila pod neustálou hrozbou otcových záchvatov zlosti: mohli vzplanúť náhle, často pre celkom bezvýznamné veci, napríklad, že nenašiel nejaké papiere, že niektorá kniha nestála na svojom mieste, že sa rozbilo čosi v kuchyni, že bolo nejaké jedlo rozvarené alebo košeľa zle vyžehlená. Všetko dával za vinu mne.

Teraz, o viac než sedemdesiat rokov neskôr, keď vidím otca vystupovať na scéne divadla

mojich spomienok, asi už tuším, že si takto pred sebou samým ospravedlňoval, prečo nebol schopný správať sa ku mne láskavejšie: v mojich žilách totiž neprúdila ani jeho, ani matkina krv.

V jeden skorý jarný deň uprostred niektorej z hodín sa Tanja prekvapene zadívala na moju hlavu a vo vlasoch mi zbadala čosi nezvyčajné.

„Vši! Golda má vo vlasoch vši!“ skríkla.

Pani učiteľka Kaplánová ku mne podišla s ustarosteným výrazom na tvári, zohla sa nad moju hlavu, aby vec preverila, až napokon celá šokovaná nahlas skonštatovala: „Namojveru, vši. Okamžite musíš ísť domov.“

Spolužiaci si začali čosi šepkať a chichotať sa. Ničomu som nerozumela. Nevedela som, čo to je, tie vši. Tak som sa poponáhľala domov a ani som sa nerozlúčila s pani učiteľkou Kaplánovou.

Mathilda si len zúfalo povzdychla a bezmocne rozhodila rukami, keď som jej vyrozprávala, čo sa mi prihodilo.

„Vši? A v našom dome?“ zvýšila hlas. „V tom prípade budem musieť zísť do lekárne po rastlinný olej. S tebou je vždy toľko starostí, Golda!“

Bezcitne mi preskúmala kožu pri korienkoch vlasov.

Potom sa na mňa osopila za to, že nie som dostatočne čistotná, že si umývam vlasy sama a nechcem, aby sa ma čo i len dotkla.

„Musím ti ostrihať vlasy,“ dodala. „A potom ti hlavu ešte vyholím. Tak pôjde olej lepšie vmasírovať.“

Na smrť vydesená som sa jej vytrhla z rúk a schovala sa do šatníka.

Mathildine vyhrážky boli len plané slová.

Keď som po niekoľkých dňoch opäť mala nastúpiť do školy, vstala som už zavčas rána, obliekla sa, zjedla raňajky a plná očakávania som sa rozbehla na zaužívané miesto, kde sme sa s Tanjou, ktorá mi tak veľmi chýbala, schádzali. Ibaže ona neprišla.

Po nejakom čase som začala pochybovať, že sa ešte ukáže, no aj napriek tomu som tam zostala stáť a čakala som na ňu vyše hodiny.

Keď som vošla do triedy, vyzeralo to, že sa na mňa pani učiteľka Kaplánová hnevá.

„Prečo tak meškáš?“ spýtala sa ma nevlúdne. Začala som čosi nezrozumiteľne bľabotať.

Tuho ma zdrapla za ruku a zaviedla ma do zadnej časti triedy.

„Odteraz sedíš tu,“ povedala. „Tanja ma požiadala, či sa môže deliť o lavicu s niekým iným.“

Keď zazvonilo na prestávku, srdce mi splasene bilo. Ponáhľala som sa na školský dvor a zakričala som na Tanju. Tá ma však rázne odmietla.

„Nikdy viac s tebou nechcem sedieť alebo sa s tebou baviť. Nikdy viac!“ vysvetlila. „Ty aj s tvojimi odpornými všami!“

„Tanja! Poď sa so mnou hrať.“

Ibaže ona sa mi len otočila chrbtom.

Chytila som ju za ruku a ťahala k sebe. Pokúšala sa mi vymaniť zo zovretia. Čím viac sa

vzpierala, tým silnejšie som ju držala. Odrazu sa začala báť, kričala o pomoc a rozplakala sa. Nejaké staršie dievčatá jej pribehli na pomoc a odstrčili ma od nej, až som stratila rovnováhu a spadla.

Vysmievali sa mi. Aj Tanja.

Zostala som ležať na zemi, mala som sucho v ústach a prsty silno zaťaté v päst. Načúvala som virvaru hlasov, ktorý vôkol mňa zavše silnel a zas slabol, a rozhodla som sa, že si ponechám svoje zúfalstvo sama pre seba. Nik nebude mať radosť, že ma tu pred všetkými uvidí zrútiť sa.

Opäť zazvonilo na hodinu, prestávka sa skončila, ostatní žiaci sa začali vracieť do svojich tried. Na školskom dvore som celkom osamela, sama v zajatí pocitu stratenosti, aký som nikdy predtým nezažila.

Pri pomyslení na túto scénu zo školského dvora sa ma ešte vždy zmocní silné pohnutie. Mala som vtedy sedem rokov, bola som len malé dieťa a o živote som nič nevedela. No v tom okamihu som pochopila, ako blízko majú k sebe láska a nenávisť, pretože ten obdiv, ktorý som predtým k Tanji pociťovala, sa obratom zmenil na opovrhovanie.

Kdesi hlboko vo vnútri mi celý čas bolo jasné, že sa Tanja ku mne vo všetkom správala nadradene. Tam, kde sa nachádzala ona, som ja nikdy nemohla dosiahnuť. Akákoľvek snaha predbehnúť ju, by nebola hlúpa. Potom čo mi ukázala chrbát, to však vo mne i napriek tomu vrelo zakaždým, keď ju pani učiteľka Kaplánová čo i len trochu pochválila za hru na husliach alebo za to, ako rýchlo počítala. Nie, nezávidela som jej. Nikdy v živote som nikomu nič nezávidela. No už som Tanji nepriala žiadne úspechy. Bolo mi to proti srsti. Keď išlo o ňu, moje srdce ochladlo. Niežeby som ju nenávidela, len som už nemienila tolerovať jej nadradenosť. Prečo? Jedno z vysvetlení, ktoré sa mi núka teraz, ak mám byť k sebe celkom úprimná, je, že môj odpor k nej tkvel v tom, že ma zradila. Celý život som to tak cítila ku každému, kto ma nechal v štychu. Prirodzene som od takých ľudí bočila.

V priebehu nasledujúcich dní sa ukázalo, že viacerí žiaci na škole majú vší a musia zostať doma. Riaditeľ vyzval rodičov, aby svoje deti dôkladne skontrolovali. Všetci sa báli, že budú zavšivení. Medzi deťmi kolovali chýry, že tieto odporné ciciaky krvi, čo obsadili celú školu, pochádzajú odo mňa.

Ráno pri príchode do školy som stretala samé nepriateľské pohľady. Nik sa so mnou nezhováral, spolužiaci si odo mňa držali odstup a predovšetkým na školskom dvore počas prestávok sa mi vyhýbali.

Najhoršie a najzraňujúcejšie však na tom bolo, keď sa mi deti zborovo posmievali, že som špinavá Cigánča. Nevedela som, čo to znamená, to Cigánča. Ale pochopila som, že to musí byť čosi zlé. Začala som si o sebe myslieť, že som zlá, odporná, bezcenná. Hanbila som sa za to, kto som, a táto hanba ma sprevádzala všade.

Každé ráno som sa budila so stiahnutým žalúdkom, zdesená, že musím ísť do školy. Poníženie sa mi zarylo do chrbtovej kosti. Držala som sa na nohách, hoci som mala sto chutí spadnúť, pustiť sa, zmiznúť. Nikomu som o tom nemohla povedať, hanba bola priveľká a ani pani učiteľka Kaplánová, ani otec či Mathilda si nič nevšímali.

Jedného dňa ma cestou zo školy prekvapila nečakaná prietrž mračien.

Keď som dorazila domov, vyzerala som, akoby ma práve zachránili z topiacej sa lode. Oblečenie som mala naskrz premočené a na podlahe som za sebou zanechávala mokré stopy. Mathilda sa nahnevala a začala mi nadávať.

„Golda! Celé hodiny leštím tú podlahu, a potom prídeš ty a všetko zamočíš. Ty nemáš rešpekt voči mojej práci. Už mám toho naozaj dosť. Na ničom ti nezáleží.“

Napnutá struna vo mne praskla. Viac som už vstrebať nevládala, a tak som vybuchla. „Čo som spravila? Je to moja vina, že na podlahu padlo pár kvapiek vody? Prečo na mňa tak štekáš, keď som nič zlé nespravila? Všetci sú ku mne takí zlí. Prečo mi hovoria, že som špinavé Cigánča?“

„Špinavé Cigánča?“ zopakovala Mathilda a s vyvalenými očami sa ma spýtala: „Kto ti tak hovorí? Deti v škole?“

Namiesto odpovede som prikývla.

Mathilda na mne na niekoľko sekúnd nechala spočívať svoj neprítomný pohľad, akoby premýšľala nad niečím dôležitým. Potom, bolo to ako náhly záblesk nežnosti, sa na mňa usmiala a jej pohľad medzi nami vytvoril blízkosť. Podstatne milším hlasom odrazu povedala: „Poď, sadneme do kuchyne a pohovoráme sa o vážnych veciach.“

Oči mi zaliali slzy, keď mi Mathilda vyrozprávala, že mama a otec vlastne neboli moji rodičia, že moja ozajstná matka, jedna mladučka Cigánočka, ktorá tu v dome pracovala ako slúžka, počas môjho pôrodu zomrela. A keďže manželia Isidor a Hannah Liebermannovci nemali deti, adoptovali si ma.

Odmietala som jej uveriť.

„Ty klameš!“ vyprskla som a rozbehla sa po fotografie mamičky.

Milovala som môcť sa na ne dívať. Sledovať mamine tmavé lokne, jej svetlú pokožku, jej biele zuby, vznešené oblúky jej nosových dierok, pery so zdvihnutými kútikmi, jej úsmev, jej modré oči. Zvykla som tie fotografie bozkávať a pritom som šepkala, ako mi chýba.

Najradšej som mala jeden obrázok z jej detstva. Matka na ňom bola približne v mojom veku, mala na sebe modré šaty a vo vlasoch obrovitánsku stuhu; bolo leto, svetlo ju oslepovalo, takže trochu žmúrila a stála s hlavou jemne nabok. V náručí držala macka, ktorý sa nápadne ponášal na môjho vlastného, na Sašu.

Ukázala som ich Mathilde a povedala som jej: „To ona je moja ozajstná matka. Jediná, ktorú som kedy mala.“

„Ak mi neveríš, môžeš sa o tom dnes večer pohovárať s otcom,“ odvetila a začala hovoriť o Cigánoch.

„Väčšina z nich sú zlodeji a klamári, nedá sa im veriť. Tiahnu z miesta na miesto, klamú a okrádajú ľudí. Neradno si vpustiť kohosi takého do domu. A rozumní ľudia to ani nerobia. Ľudia poväčšine vedia, akí sú.“

„Ale matka s otcom predsa mali slúžku, ktorá bola Cigánka...“

„Dost' nepochopiteľné, všakže? V židovských kruhoch nik nechápal, ako mohli kohosi takého zamestnať a nechať bývať pod svojou strechou,“ povedala Mathilda a vystrúhala na tvári grimasu.